

Голові спеціалізованої вченої ради
Д 26.235.01 в Інституті історії України
НАН України
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4

Відгук

**офіційного опонента на дисертацію Залєток Наталії Валеріївни
“Жінки на військовій службі у Великій Британії та СРСР у роки Другої
світової війни”, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія**

Оцінюючи значення дисертації Наталії Валеріївни Залєток зазначимо, що сьогодні гендерна компонента поступово інтегрується в систему більшості державних реформ нашої держави, серед яких реформа сектору безпеки і оборони України є пріоритетною. Забезпечення рівних прав і можливостей військовослужбовців жінок і чоловіків, створення відповідних умов для ефективного виконання ними службових обов'язків відповідно до стандартів та процедур НАТО прискорить євроатлантичні інтеграційні процеси в Україні, наблизить її до Північноатлантичного Альянсу, дасть змогу більш адекватно реагувати на сучасні виклики та загрози національній безпеці.

Україна вже має певні досягнення у процесі фемінізації Збройних Сил. Від 2014 року, з початком збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави, в Українському війську відбулися значні зміни у підходах до комплектування частин і підрозділів особовим складом. Багато жінок обрали шлях захисту свого народу та держави. Вони були допущені до посад, що раніше вважалися виключно чоловічими. Натепер Україна має один з найбільших показників кількості жінок серед країн-членів НАТО – майже 22% від усього особового складу Збройних Сил України, яких понад 12 % – обіймають “бойові” посади. Проведені в Україні гендерні реформи започаткували зміни стереотипів щодо місця та ролі жінки в українському суспільстві, зокрема у “патріархальній” військовій справі. Не випадково від 2021 року наша держава 14 жовтня відзначає як державне свято День захисників і захисниць України.

Але, в сучасному українському військовому середовищі все ще залишаються невирішеними низка проблем, що були поширені у минулому. Серед них традиційні (патріархальні) гендерні стереотипи щодо розподілу

військової діяльності на суто чоловічу і жіночу, фізіологічних особливостей людини, що, як вважається, чітко визначають чоловічі та жіночі соціальні ролі, психологічні характеристики, сфери професійної діяльності тощо, гендерної ідентифікації людини, зокрема на рівні індивідуальної свідомості жінок-військовослужбовців та інші. Тому дослідження гендерних питань у Збройних Силах України є актуальними як у суспільстві, так і серед науковців.

Як справедливо зазначає дисертантка, у різних державах вирішення проблем залучення жінок до служби у збройних силах мало свої особливості. Яскравим прикладом цього є Велика Британія та СРСР періоду Другої світової війни. Перша держава – Велика Британія, – наслідувала європейську, демократичну модель розбудови суспільства, де загалом забезпечувалися рівні права і можливості громадян усіх статей. Зазначимо, що сьогодні гендерна (паритетна) демократія є одним із маркерів сучасного західного світу та умовою ефективного розвитку цивілізованого суспільства. У іншій державі – тоталітарному Радянському Союзі, – гендерна політика обумовлювалася централізованим контролем і управлінням з боку держави за принципом “згори – донизу”, визнавалася традиційна патріархальна чоловіча вищість.

Отже, проведене порівняльне дослідження унікального, на наш погляд, досвіду залучення жінок до військової служби під час Другої світової війни у країнах з демократичним і тоталітарним режимами є новим і вкрай потрібним у складних умовах сьогодення. Воно корисне не тільки для розвитку воєно-історичної науки, а й слугує підґрунтям для вирішення наукових і практичних завдань, що сьогодні стоять перед Збройними Силами України на шляху до євроатлантичної інтеграції, сприятиме результативному реформуванню сектора безпеки і оборони та забезпеченню національної безпеки України. Саме тому, актуальність обраної теми дослідження не викликає сумніву.

Разом із тим зазначимо, що авторська аргументація актуальності теми через потребу переймати досвід таких держав “як Ізраїль, скандинавські країни” (с.7 монографії), є дискусійною. Адже, з одного боку, у роботі окремо не досліджувався досвід вирішення гендерних проблем у збройних силах зазначених країн і немає посилань на відповідні праці дослідників, які вивчали цю проблематику. З іншого боку, Ізраїль та країни Скандинавії історично розвивалися у відмінних від України умовах, мають власні традиції та підходи до гендерних питань, які склалися продовж багатьох століть. Тому до даного досвіду слід відноситися критично.

Проведене дисертаційне дослідження загалом відповідає вимогам, що висуваються до праць рівня доктора наук. Назва роботи відповідає її змісту та

відображає глибину обраної проблеми. Не викликають заперечень сформульована у дисертації мета дослідження.

Водночас, у роботі, на нашу думку, слід було більш чітко розмежувати і сформулювати об'єкт і предмет дослідження. Так, дисертанткою, як сама вона зазначає, досліджується один з аспектів гендерної політики Великої Британії та СРСР у роки Другої світової війни – залучення жінок до служби в збройних силах. Фактично це є предметом, а не об'єктом її дослідження. Тому, якщо залучення жінок до служби в збройних силах є одним з аспектів гендерної політики, то саме гендерна політика Великої Британії та СРСР у роки Другої світової війни є об'єктом дослідження. Відповідно, ті аспекти, що окреслюються як предмет дослідження, є нічим іншим як наукові завдання, які вирішувалися відповідно до визначеної мети дослідження.

Ознайомлення з переліком дослідницьких завдань свідчить про масштабність проведеної роботи. Позитивними рисами дисертації Н. Залеток є те, що у першому розділі сумлінно проведено дослідження стану наукової розробки теми, визначено її малодосліджені або не вивчені аспекти. Праця побудована на солідному масиві наукової літератури, передусім закордонних, радянських і українських істориків, що значно підвищує її цінність. Заслугує на увагу досить значна джерельна база, що опрацьована. Серед неї широко представлені архівні документи і матеріали, законодавчі та нормативно-правові акти, розпорядчі документи та мемуарна література, періодичні видання та інші джерела періоду, що досліджується. Монографія проілюстрована фотографічними матеріалами. Це, загалом, допомагає сприйняттю далеко не простого і дискусійного матеріалу, а в ряді випадків додатково аргументує позицію, яку відстоює авторка.

Дисертантка вдало обрала оперативний інструментарій при вирішенні сформульованих наукових завдань, виправдано використала загальнонаукові, спеціальні історичні та міждисциплінарні наукові методи дослідження, що дозволило їй повноцінно розкрити обрану тему, розв'язати наукову проблему та досягти поставленої мети. Водночас, слід звернути її увагу на те, що у роботі варто було конкретніше зазначити, що саме досліджено за допомогою кожного з методів, що забезпечило достовірність отриманих результатів і висновків (п.8 наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40). Наприклад, потребує пояснення, який результат був отриманий за допомогою аналітико-психологічного методу (с.48 монографії), що здебільшого поширений у кримінальній психології для побудови “психологічного портрета” злочинця.

Структура роботи є прийнятною, вона цілком підпорядкована виконанню мети та завдань дослідження. Дисертантка у розділах дисертації ґрунтовно та неупереджено проаналізувала публічний дискурс у британському та радянському суспільствах з питань гендерної політики на той час, зокрема у військовій сфері, висвітлення цих питань на шпальтах періодичних і неперіодичних видань, що підлягали цензурі, показала “неофіційне” сприйняття жінок у війську, зокрема очима своїх бойових побратимів чоловіків і, загалом, вдало сформувала образ британської і радянської жінки-військовослужбовця періоду Другої світової війни. Це робить роботу оригінальною та цікавою для сприйняття як науковцями, так і пересічними читачами.

Водночас зауважимо, що дискусійним є висвітлення у роботі феміністичних питань у Російській імперії (підрозділ 2.1 “Соціальний статус британського і радянського жіноцтва”), зокрема у ХІХ ст. По-перше, це не стосується задекларованого авторкою предмету дослідження і виходить за межі заявленого у дисертації державного утворення – СРСР. По-друге, Російська імперія і Радянський Союз – це різні державні утворення з різними ідеологією, підходами до комплектування збройних сил, гендерними традиціями тощо. Дисертантка сама ж зазначає (с.57 монографії), що “нова революція і прихід до влади більшовиків фактично поставили хрест на самостійному жіночому рухові...”, що лягло в основу конституції РСФРР 1918 р. і решти радянських республік. Тому, доцільно було б розпочати дослідження гендерних питань від початку утворення СРСР – 30 грудня 2022 р.

З іншого боку, якщо авторка вважала за потрібне висвітлити досвід Російської імперії, то, на нашу думку, більше уваги слід було б приділити не феміністичним рухам, боротьбі жіноцтва за свої політичні та соціальні права тощо, а питанням залучення жінок саме до військової служби, тобто, розкрити ті аспекти гендерної політики, що пов’язані з військовою сферою їх діяльності.

Дисертантка зазначає, що жінок у російській армії, зокрема у “батальйонах смерті”, називали “дівчатами легкої поведінки”. Подібне – “похідно-польові дружини”, – спостерігалось в СРСР під час Другої світової війни. Водночас з дисертації не видно чи було подібне негативне ставлення до жінок у війську Великої Британії. Потребує пояснення, можливо це було притаманним тільки російській і радянській арміям? А можливо це традиційне ставлення росіян до жінок? Крім цього, розглядаючи феміністичні питання в Російській імперії, варто було б розкрити українські гендерні традиції того періоду.

Висновки за розділами та загальні теоретичні висновки викладені логічно, вагомо й аргументовано доведені та не викликають принципових заперечень,

що є свідченням високої компетентності дисертантки. Офіційний опонент констатує обґрунтованість сформульованих рекомендацій та їх зв'язок з одержаними теоретичними результатами.

Наукова новизна отриманих наукових результатів не викликає заперечень. Вони є новими, науково обґрунтованими, мають практичне значення та є суттєвими для розвитку воєнно-історичної науки. Водночас, слід звернути увагу на некоректне використання дисертанткою поняття “набули подальшого розвитку” для визначення окремих пунктів новизни (с.10 монографії). Не можна, на нашу думку, розвинути “дослідження...” чи “з'ясування...”. Достатньо було б обмежитися поняттям “набули подальшого розвитку знання щодо...”.

Враховуючи значний авторський науковий доробок у вигляді одноосібної монографії, публікацій у закордонних і вітчизняних фахових наукових виданнях, розроблених на значній джерельній базі, зокрема архівних документах і матеріалах, вважаємо за доцільне відзначити як окремий вагомий науковий результат: “набула подальшого розвитку історіографія за темою дисертації та введено до наукового обігу раніше неопубліковані архівні матеріали”.

Достатньо повним є висвітлення матеріалів дисертації у наукових публікаціях, зокрема в одноосібній монографії, 23 опублікованих наукових статтях у спеціалізованих українських і зарубіжних фахових виданнях, 12 збірниках матеріалів наукових конференцій і семінарів. У сукупності наукові публікації висвітлюють усі провідні сюжетні лінії та зміст дисертації і є свідченням їх апробації в науковому середовищі.

Можна підтвердити, що зміст, ідентичність реферату й основних положень дисертації збігаються, а їх структура й обсяг відповідають сучасним вимогам керівних документів. Разом з тим зауважимо, що у рефераті бажано було б чіткіше сформулювати можливі напрями подальших досліджень за тематикою, яка розглядалася у дисертації (п.10 Наказу... від 12.01.2017 р. № 40) з метою ознайомлення майбутніх дослідників з нерозкритими чи малодослідженими її аспектами.

Деякі з положень дисертації можуть бути предметом дискусій. Однак позиція дисертантки є зрозумілою й обґрунтованою. Висловлені в рамках наукової дискусії зауваження, пропозиції та побажання не ставлять під сумнів наукову вагу дисертаційного дослідження та загалом не впливають на загальну позитивну оцінку представленої на опонування дисертації. Вони є, переважно, рекомендаціями, які дослідниця може реалізувати у своїй подальшій перспективній науковій роботі.

Офіційний опонент відмічає відсутність у докторській дисертації Н. Залеток академічного плагиату, фабрикації і фальсифікації, а також вважає, що зазначена праця є концептуально та методологічно новим, самостійним, завершеним і оригінальним науковим дослідженням, виконаним на високому науково-теоретичному рівні та відповідає спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Положення та висновки роботи базуються на ґрунтовній дослідницькій базі, є науково виваженими й аргументованими.

Зміст і досягнуті нові наукові результати дисертаційного дослідження свідчать, що поставлена дисертанткою мета досягнута, сформульовані завдання виконані, а наукова проблема дослідження вирішена.

Висловлене свідчить про те, що дисертаційна робота “Жінки на військовій службі у Великій Британії та СРСР у роки Другої світової війни” відповідає вимогам п. 7-9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її авторка Наталія Валеріївна Залеток заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент
начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
доктор історичних наук, професор
полковник

Ігор ФУРМАН

Підпис начальника кафедри історії війн і воєнного мистецтва доктора історичних наук, професора полковника Фурмана І. І. засвідчую

Тимчасово виконуючий обов'язки
начальника адміністративного управління
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
полковник

Андрій УШАКОВ

10.11

2022 року